

PRÒLEG

“Cap dels prodigis que anunciaven taumaturgs insignes no s’ha complert i els anys passen de pressa”. No sabem si *cap*, com diu el poema de Miquel Martí i Pol (*Ara mateix*, 1980), però veritablement allò que s’havia anunciat durant els anys 90 amb l’adveniment de la societat de l’oci no s’ha complert. Les aurèoles alliberadores que envoltaven la pronosticada nova societat feien pensar que avui tindríem més temps de no-treball i per tant més temps per a l’autogestió. La realitat no és aquesta. Sense cap dubte que la forma de treballar i d’organitzar el treball han canviat molt, però aquests canvis no s’han traduït en facilitats per organitzar la vida familiar. Ans al contrari, com posen de manifest diversos estudis als quals es refereix l’*Informe sobre la intervenció per a la conciliació de la vida familiar, escolar i laboral*, les famílies menorquines manifesten un elevat malestar quant a la dificultat per conciliar la vida compartida amb la resta d’obligacions i aspiracions laborals i professionals. I en la manifestació d’aquest malestar volem destacar un element que és, en essència, el que ha motivat l’elaboració de l’esmentat informe: la manca d’oportunitats per organitzar de forma satisfactòria la vida familiar debilita les seves potencialitats educadores. Aquesta manifestació negativa ha de ser assumida per la societat menorquina com un repte al qual s’ha de fer front de forma conjunta i coordinada, i en el qual ens hi va el futur.

L’Informe, elaborat pel Consell Escolar de Menorca a petició del Departament de Cultura i Educació del Consell Insular de Menorca, vol ser una primera passa en la presa de consciència d’aquesta nova realitat, alhora que un recurs motor per debatre les estratègies que ha de desenvolupar el conjunt de la societat. Per molt que es repeteixi no deixa de ser menys cert: l’educació és una responsabilitat irremeiablement compartida, en la qual cada sector de la societat ha de contribuir.

Vet aquí idò que un dels primers informes que emet el jove Consell Escolar de Menorca sigui una contribució al debat rigorós i compromès en el conjunt de la societat menorquina.

Mateu Martínez
Conseller de Cultura i Educació

Amador Alzina
President del Consell Escolar de Menorca

INFORME 1/2005 SOBRE LA INTERVENCIÓ PER A LA CONCILIACIÓ DE LA VIDA FAMILIAR, ESCOLAR I LABORAL

Qüestions prèvies

El contingut del present informe, sol·licitat pel Departament de Cultura i Educació del Consell Insular de Menorca el dia 8 de març del 2005, supera quant a anàlisi, objectius i mesures proposades l'àmbit competencial i d'actuació de govern de la màxima institució insular. El supera perquè l'anàlisi de la conciliació de la vida familiar, escolar i laboral abasta i necessita el compromís i la participació del conjunt de sectors implicats de la societat menorquina. I el supera també perquè molts dels objectius i mesures proposades afecten nivells competencials d'altres administracions, com la local, l'autonòmica o l'estatal. Havia de ser així, ja que estem parlant de reduir dificultats i malestars per oportunitats en tres àmbits, el familiar, l'educatiu i el laboral, que ocupen la globalitat de la vida en societat.

També és important deixar constància que el Consell Escolar de Menorca elabora aquest informe amb la vocació de document de partida per tal d'informar no només el Consell Insular de Menorca, sinó també la resta d'administracions i el conjunt de la societat civil perquè s'impliquin en la consecució de les finalitats proposades.

1. Introducció. Conciliar la vida familiar, escolar i laboral

Demanar-se per la conciliació d'aquests tres àmbits no és fer-se una pregunta oberta i neutre sinó dirigida i intencionada. La pregunta ja afirma que les persones que treballen i conviuen en una família amb infants menors de 16 anys tenen dificultats per organitzar-se de forma satisfactòria. I no només açò, les dificultats de viure harmònicament la família i les responsabilitats laborals i professionals genera "malestars" amb conseqüències, algunes de les quals són: els problemes de salut, la desigualtat de gènere, la falta de competitivitat de les empreses, la percepció negativa de la pròpia realització i felicitat personal i la debilitat de l'acció educativa. Aquestes no són les úniques conseqüències

derivades d'una mala conciliació, però són les més explícites per part de qui reclama respostes per poder organitzar millor els tres àmbits de la seva vida, que es manifesten constantment en tensió. Així, idò, parlar de conciliació familiar, escolar i laboral serà parlar de mesures que han de permetre millorar l'harmonització dels tres àmbits que conflueixen en una mateixa persona, i que ho fan en el sentit de combatre els malestars que se'n deriven. A partir d'aquí ja podem definir quina és la nostra primera presa de posició (finalitats) respecte del que volem aconseguir.

Abans, emperò, també val la pena fer una altra precisió. Habitualment es parla de conciliació referint-se a dos àmbits, el familiar i el laboral, entenent que el familiar recull tot allò que no està inclòs en el laboral i que té a veure amb la conciliació. L'escola, per tant, en aquests casos, s'entén que s'inclou en l'àmbit familiar. La visió del present informe és un poc diferent, perquè diferent és també la intencionalitat que el fonamenta. L'informe parteix de tres premisses:

1. que l'educació és una responsabilitat compartida entre la família, l'escola i el conjunt de la societat civil i les administracions;
2. que l'educació és un dret fonamental que s'ha de desenvolupar des dels tres col·lectius abans exposats (el dret a l'educació supera en molts àmbits i dimensions el dret i l'obligació a l'escolaritat),
3. i que l'organització del temps actua determinant oportunitats educatives.

Dit d'una altra manera, les polítiques de conciliació actuen com a polítiques educatives, i les polítiques educatives han de preveure mesures de conciliació o formes d'interactuar en les polítiques de conciliació.

Quan l'escola queda inclosa en l'àmbit familiar, com un element més juntament amb l'oci individual, les necessitats de formació permanent, les tasques domèstiques, les relacions d'amistat, la vida familiar, les responsabilitats sobre familiars dependents, etc., aquesta perd el protagonisme que li correspon com a element clau en la socialització i educació dels infants i joves. És per açò que l'informe opta per explicitar clarament els tres àmbits de conciliació.

Escola, família i treball

Com dèiem abans, l'escola, juntament amb la família i el treball, han estat en el primer món, i especialment el segle passat, les tres formes bàsiques de socialització de les persones i, alhora, fins no fa gaire anys no s'havia parlat de la necessitat d'establir mesures per millorar la seva conciliació. Ha canviat alguna cosa. De fet, els canvis que s'estan produint afecten amb profunditat i de forma general el desenvolupament individual i col·lectiu de les persones en totes les seves facetes. Tan és així que "és raonable pensar que estem en un canvi d'època de la societat més que no en una simple època de canvis més o menys significatius" (Josep Alsinet i Caballeria, a *Administració i territori*, de la Universitat de Barcelona).

Efectivament, l'època anterior es caracteritzava perquè cada un dels àmbits tenia el seu espai i el seu temps en la socialització dels ciutadans. Hi havia un temps i un espai per a cada cosa. Un temps per a l'escola i la feina, i un temps per a la família i el joc (que ara s'ha redefinit com a lleure). Hi havia un espai per a l'adquisició de coneixements, un espai per al desenvolupament d'hàbits i de valors i un espai per a la productivitat. Avui els espais i els temps s'han barrejat, i el carrer l'han ocupat les activitats extraescolars. L'ordre horari heretat del període industrial ha donat pas a un nou ordre —o desordre— més complex i menys interconnectat. Tal vegada aquesta delimitació pugui semblar massa extremada, però té molt de realitat i, el que és més important, il·lustra molt bé la radicalitat dels canvis que s'han produït i als quals es refereix Alsinet.

Treball

En el món productiu i laboral els termes especialització, estabilitat i continuïtat propis del segle passat han donat pas als de flexibilitat, adaptabilitat i mobilitat, és a dir que els ritmes i el temps laborals són menys estables i menys previsibles que abans. Pel que fa a Menorca, aquesta nova realitat té una redefinició més específica. Segons l'Institut d'Estadística (INE), el 75% de l'ocupació menorquina recau en el sector dels serveis, que és el sector que assumeix horaris més variats i jornades més extensives (d'entre 8 i 12 hores diàries), i amb més

contractes no fixos i indefinits a temps parcial. Horaris extensius, amb contractes precaris i inestables, són, per tant, una forma d'especificar la realitat del món laboral menorquí. I en tot açò serà imprescindible posar en relleu que és la dona principalment qui pateix el malestar d'aquest nou ordre productiu, fet fàcil de comprendre si tenim en compte que quasi el 93% de l'ocupació femenina se situa en el sector dels serveis, amb un pes molt significatiu de hostaleria i el comerç.

Família

Les famílies també s'han vist afectades per aquests canvis. En l'ordre definit per la lògica industrial l'estructura familiar era bàsicament nuclear —matrimoni i fills—, en la qual l'home treballava fora de casa i la dona assumia les responsabilitats reproductives, tenint cura del marit, dels fills i de la gent gran. L'escenari actual és molt diferent. La incorporació de la dona al món laboral, centrat fins aleshores en l'activitat productiva de l'home, és sense cap dubte un dels canvis més importants que es produeixen en la família. Aquest fet no ha vingut acompanyat d'una redistribució real de les responsabilitats domèstiques i de cura de la família. Segons l'estudi de Gabise-Gadeso (*Conciliació de la vida laboral i familiar*, 2002), menys d'un 20% de les unitats familiars menorquines comparteixen les càrregues familiars. Dit d'una altra manera, la dona en termes generals, tant si treballa fora de casa com si no ho fa, desenvolupa una doble jornada: dues jornades de treball domèstic o una de treball domèstic i una de remunerat. En definitiva, les majors dificultats actuals de conciliació en el si familiar en relació amb el treball tenen dos reptes claus: la redistribució de les càrregues familiars i la millora de les condicions laborals en el sector dels serveis. Les mesures per fer front a aquests reptes seran claus per obrir oportunitats a les famílies en la conciliació i per tant per augmentar les seves potencialitats educatives.

Als canvis sorgits de la composició familiar i en les càrregues laborals també hi hem d'afegir d'una banda la consciència d'una exigència creixent de capacitats als individus en la seva participació social que fa créixer encara més un sentiment de les famílies d'incompetència en la tasca educativa per mor de la complexitat creixent de la realitat social a la qual tot infant té accés, l'acceleració dels canvis en l'àmbit del coneixement i les tecnologies, etc., que sovint provoquen inhibició educativa de les famílies, la qual afegida a les dificultats horàries esdevé un veritable abandó de la tasca educativa.

Escola

I en un tercer àmbit socialitzador tenim l'escola, que és la institució educativa que més poc ha canviat respecte d'aquells horaris adaptats a la lògica industrial. En canvi, el que sí que ha canviat significativament són les seves funcions i sobretot les demandes de la societat cap a la institució escolar. I quan es diu que l'escola ha canviat en funcions no es vol dir que hagi canviat la seva finalitat, que és educar. Han canviat les seves funcions perquè ha canviat el context de l'escola. En aquest nou context no tenen el mateix pes la transmissió de coneixements o l'adquisició de capacitats d'aprenentatge o la destresa d'habilitats socials. Però com es deia abans, el que també ha canviat, i molt, és el que espera la societat de l'escola. I alguns n'esperen coses que no pot ni li correspon donar. No pot donar, per exemple, una solució al conflicte d'horaris per a la conciliació. L'escola no pot "guardar" els infants i joves mentre els pares i mares treballen; primer, perquè aquesta no és la seva finalitat i, segon, perquè les necessitats de les famílies són diverses i "inconciliables". Açò no vol dir que l'escola no pugui adaptar els seus horaris a una nova realitat o a unes noves demandes, ni que aquesta adaptació no pugui facilitar la conciliació de les famílies, però cal saber que l'escola no és un servei de conciliació i que les seves possibilitats en aquest camp són limitades.

És cert, com s'exposa més endavant, que l'oferta de serveis és un dels paquets de mesures més eficaces per a la conciliació. Serveis diversos i flexibles per donar resposta a necessitats funcionals i horàries múltiples. Dos exemples dels serveis més demandats a Menorca són les escoles infantils de zero a tres anys i els serveis d'ajuda a domicili per a persones dependents. Cadascun d'aquests serveis té sentit per a una necessitat: educativa en el primer cas i assistencial en el segon, però ambdós tenen alhora un paper clau per facilitar la conciliació familiar i laboral. Ara bé, els serveis tenen uns límits i un perill. Els serveis no són una bona mesura de conciliació, des del punt de vista educatiu, si no possibiliten més "temps familiar". Dit d'una altra manera, cal valorar com a males polítiques de conciliació aquelles que permeten quadrar els horaris del treball i l'escola, però que no deixen espai —o sia, el temps— a la família perquè actuï educativament. En la conciliació familiar, laboral i escolar hi ha d'haver un temps per a la família, si no no hi ha conciliació real.

Un exemple clar i contundent. Des de la perspectiva educativa la millor política de conciliació per a les famílies amb infants menors d'un any no són les escoles infantils sinó les llicències i excedències i les prestacions econòmiques que permetin el pare i la mare, de forma combinada o conjunta, estar més temps amb l'infant. Aquesta és una bona garantia per a uns vincles afectius, i per a la salut física i mental. Aquesta seria una bona inversió i una bona política educativa.

2. Finalitats de la conciliació

Hem cregut que la millor forma de definir les finalitats de la conciliació és aquella que doni resposta als “malestars” que es deriven de les dificultats per organitzar la vida familiar, escolar i laboral, i que ho faci des de la coresponsabilitats dels tres àmbits afectats. Seria un error pensar que és bo que l'escola aboqui sobre la família la sensació d'abandó —o deserció, s'ha arribat a dir— respecte de les responsabilitats educatives, o que la família miri amb rebuig el món productiu per les seves aspiracions empresarials, o que l'empresariat reclami unilateralment de l'escola que s'adapti a les necessitats horàries del sector. Per avançar cap a noves oportunitats en el camp de la conciliació és necessari definir finalitats que siguin compartides i que impliquin a tothom. En el nostre cas hem utilitzat com a base de treball les tres finalitats plantejades per Salvador Cardús en el treball *Informe. Propostes d'intervenció per a la conciliació d'horaris familiars, escolars i laborals* (Generalitat de Catalunya-Universitat Autònoma de Barcelona, 2002), que hem redefinit així:

1. Incrementar el temps de disposició personal i familiar per afavorir una actitud educativa forta.
2. Disminuir les tensions i desconfiances entre escola i família, amb una correcta resolució de les necessitats familiars que no tenen una dimensió escolar específica.
3. Estimular la responsabilitat social de l'empresa en la perspectiva de millorar les condicions de benestar personal i familiar dels recursos humans propis per aconseguir una millora dels objectius específics de l'organització.

Desenvolupem un poc més aquestes finalitats:

2.1. Incrementar el temps de disposició personal i familiar per afavorir una actitud educativa forta, en la línia de garantir un temps per a la conversa familiar, per a l'exercici de les responsabilitats comunitàries, per a les ocupacions personals com la lectura, l'expressió artística, la formació...; garantir la incorporació igualitària en les activitats domèstiques d'atenció, convivència i educació de menors, discapacitats i gent gran sense discriminació de gènere; garantir un vida horàriament ordenada en la perspectiva d'una millora de la salut personal (hores de son, àpats regulars, exercici físic...).

Si avui tenim realment assumit que l'educació és una responsabilitat compartida entre els diferents agents socials, amb especial protagonisme de la família i l'escola, hem de concloure que la família necessita el seu temps per actuar i influir educant els infants i joves. I aquest objectiu hauria de tenir per a les famílies i per als poders públics el mateix pes que va tenir en el seu moment l'exercici del dret a l'educació (art. 26 de la Declaració dels Drets Humans, 1948), entès —o millor seria dir exercit— com un dret a l'escolarització, tot i que el principi 7 de la Declaració dels Drets de l'Infant (Assemblea General de les Nacions Unides, 1959) ja afirmava que “L'interès superior del nen ha de ser el principi rector de qui té la responsabilitat de la seva educació i orientació; l'esmentada responsabilitat incumbeix, en primer terme, als seus pares”. En aquest sentit, no hauria de ser descartada la possibilitat d'una reducció de la jornada laboral a 35 hores setmanals, ja que la societat del benestar del futur s'hauria d'encaminar a una major disponibilitat de temps de lleure.

Ara bé, posar de manifest la necessitat de promoure i garantir l'educació familiar de l'infant no ha de suposar incrementar la pressió sobre la dona, qui, encara avui, segueix assumint una part important de les tasques domèstiques i responsabilitats familiars educatives, sinó que ha de permetre una major coresponsabilitat i distribució equitativa entre els membres adults de la família per tal d'aconseguir tant la col·laboració en la cura dels infants com la igualtat de gènere.

2.2. Disminuir les tensions i desconfiances entre escola i família, amb una correcta resolució de les necessitats familiars que no tenen una dimensió escolar específica. Es tracta per tant d'oferir opcions per a la cura dels menors fora de l'horari lectiu (sense excloure que aquests contextos tinguin un clar plantejament educatiu) i en temps de vacances; atendre els menors en cas de

malaltia greu; organitzar les activitats extraescolars; incorporar de manera efectiva les organitzacions de lleure en el temps no escolar preveient alhora que algunes opcions de lleure i/o contextos-activitats culturals facilitin la participació del nucli familiar (activitats familiars als museus, concerts familiars, contacontes...).

Durant aquests darrers anys, l'escola ha rebut la demanda per part de la societat perquè actuï com a institució-contenedor de noves tasques i responsabilitats, com l'educació sexual, l'educació cívica, l'educació viària, la informació sobre la protecció solar, el reciclatge de deixalles, els hàbits alimentaris, etc. Aquesta dinàmica ha generat una falsa percepció que l'escola és la clau que dona solucions a tots els problemes, i açò no és així. Aquest mateix fenomen és el que ha conduït al fet que moltes vegades les famílies pensin en l'escola com a resposta a les seves dificultats de conciliació amb les obligacions laborals i professionals. I en aquest sentit cal ser molt clars, l'escola pot i ha d'adaptar-se en allò que pugui per poder facilitar l'organització del temps, en horaris i calendari, a les famílies i al sector empresarial, però sense desviar-se gens d'aquell objectiu que la fonamenta, l'educació formal dels infants i joves, ni dels límits raonables que imposa per damunt de tot la protecció i benestar dels menors.

L'escola no és un espai destinat a la custòdia, però pot i ha d'adaptar-se a les característiques de cada territori per millorar l'organització del temps, i afavorir així noves oportunitats per al temps familiar i per a l'harmonització entre aquest i les obligacions laborals.

2.3. Estimular la responsabilitat social de l'empresa en la perspectiva de millorar les condicions de benestar personal i familiar dels recursos humans propis per aconseguir una millora dels objectius específics de l'organització. En la línia d'establir els mecanismes de flexibilitat horària i possibilitats de permisos i períodes sabàtics —de manera concertada, a l'estil de les antigues mutualitats—, serveis complementaris d'atenció a les famílies amb hospitals de dia, llars d'infants en horaris especials (per exemple, treball en dies festiu), etc.

3. Alguns antecedents històrics de Menorca relacionats amb la conciliació

Durant aquests darrers anys s'ha fet més reiterada l'explicitació de la necessitat d'abordar estratègies per fer front al creixent malestar causat per les dificultats per conciliar els horaris, i per tant donar resposta a les expectatives familiars, laborals i escolars. Aquesta nova realitat no és ni de lluny exclusiva de Menorca o de les Illes Balears. Arreu de l'Estat espanyol i d'Europa estan en debat les mesures per fer front al conflicte de conciliació del temps dedicat a les activitats humanes centrals: la família, la feina i l'escola. Del que no hi cap dubte és del fet que aquesta nova realitat és producte d'un canvi en l'estructura econòmica, que hem definit en dos grans moments, la transició de la industrialització (entre els anys 40 i 50) i la transició d'aquesta cap a la societat de la informació (finals dels segle XX i moments actuals).

Com es descriu a l'estudi de S. Cardús (*Informe. Propostes d'intervenció per a la conciliació d'horaris familiars, escolars i laborals*), el model d'horari que tenim com a referència mental implícita i a partir del qual se solen observar els conflictes actuals és el definit per la societat industrial posterior a la Segona Guerra Mundial, basat en: a) una estructura familiar nuclear clàssica —matrimoni i fills—; b) una activitat laboral productiva de predomini industrial amb horaris i localització espacial rígida centrada en l'home; c) una dedicació a les responsabilitats reproductives i de cura familiar ateses per la dona, i d) una escola amb els horaris adaptats —i pràcticament idèntics— a la lògica industrial.

Facem unes passes enrere en el temps per arribar fins a l'esmentat model, en el context de la realitat balear i menorquina. El procés d'industrialització i la posterior terciarització de l'economia menorquina són dos processos bàsics per entendre els comportaments laborals, familiars i escolars dels menorquins del segle XX i XXI. L'evolució sectorial de la població activa a les nostres illes ens indica el ritme del procés d'industrialització i de terciarització posterior. Fins al 1910 la població activa es dedica majoritàriament (entre un 65 i un 70%) al sector primari, moment a partir del qual el sector terciari inicia el seu creixement constant. El sector industrial absorbeix un percentatge important de mà d'obra durant la dècada dels anys 20 (39%), aquest període d'expansió es veu alentit per la Guerra Civil i la crisi de la postguerra, que inicien un nou període caracteritzat pel creixement del terciari, la reducció a mínims de la població activa ocupada en el primari i un equilibri inestable del sector industrial. Així, ja cap als anys 50 ens trobem amb un sector agrari reduït al

40,1 % d'ocupació i al 33,3% en indústria. És en aquest moment que es consolida un model d'organització del temps, descrit en l'*Informe* de S. Cardús, i que perdurarà fins molt a finals del segle XX, almenys de forma implícita encara que explícitament els esforços es defineixin en un altre sentit.

Efectivament, tot i que el model descrit es construeix entorn d'una societat eminentment industrial, el cert és que a partir dels anys 60 al 75 es produeix una forta expansió turística, del sector de la construcció i dels serveis, que es consolida cap als anys 80, i que va aparellada a una crisi del sector de la indústria tradicional balear, tot i que Menorca és l'illa que millor la resisteix. La terciarització de l'estructura econòmica, amb especial predomini del sector turístic, provoca una ruptura radical en l'organització del món laboral, amb efectes directes sobre l'àmbit familiar i escolar, tot i que l'organització temporal d'aquest darrer es mantindrà intacta. L'evolució de la població ocupada per sectors econòmics ens indica que el sector terciari ocupa el 64,3% de la població activa l'any 1991 enfront del 42,7% del 1975. El sector agrari, en canvi, ha disminuït del 16,6% al 4,8% de la població activa. Aquestes xifres segueixen la tendència durant els darrers anys a mantenir-se més o menys estables, amb una inclinació més a la baixa en els sectors de l'agricultura (2%) i la indústria (10%), i més a l'alta en serveis (72%) i construcció (16%). Així valora els canvis l'historiador Miquel Àngel Casanovas Camps a *Història de les Illes Balears*: "L'impacte de la societat turística té el seu reflex en el canvi de les formes de vida. Hi ha una europeització dels costums i molts illencs s'adapten a la moral dominant al continent. Canvien els valors religiosos, sexuals, familiars, etc. D'altra banda, s'instal·la de forma definitiva la societat consumista i un sistema de valors més liberal".

En resum, els anys 50 es construeix una estructura organitzativa del temps definida per la industrialització que, tot i mantenir-se com a referent, es veu envaïda per l'impacte, a partir dels anys 60, del boom turístic, del sector dels serveis i del de la construcció, la reducció del sector industrial i la transformació del primari en gestor del medi ambient, que trenca amb aquest *ordre social d'horaris*. Aquest *model en crisi* és el que s'ha d'adaptar a les noves circumstàncies definides per la globalització i la societat de la informació.

Dels anys 50 (consolidació industrialització) als 80 (consolidació terciarització) canvien més coses amb l'estructura econòmica:

Es consoliden noves formes de relació social que tenen com a base l'individu més que la família. La forma d'entrar en el món laboral deixa d'estar lligada a les relacions entre famílies. Els models familiars es diversifiquen més enllà del matrimoni heterosexual i estable. Açò no vol dir que la família deixi de tenir un paper central en l'educació dels fills, però sí que els fills necessiten sortir de l'àmbit familiar per inserir-se en l'àmbit laboral, cultural, etc.

L'activitat laboral es diversifica. L'estacionalitat i la flexibilitat horària esdevenen les noves claus per interpretar el temps de treball, i es deixa enrere la poliactivitat i les jornades extensives pròpies del primer període d'industrialització.

La incorporació de la dona al món laboral obliga a definir noves formes d'atendre les responsabilitats domèstiques i l'educació dels fills.

Augmenta el nivell de vida i la progressiva escolarització que arriba a tota la població infantil.

Des d'aleshores, les tensions entre família, treball i organització escolar han anat creixent a ritmes diversos, que, segons l'*Informe* de S. Cardús, varien d'acord amb: "a) el grau de desenvolupament econòmic i de les característiques que prenien l'Estat del Benestar a cada país; b) en funció dels sectors econòmics predominants a la zona; c) en relació amb el desenvolupament dels serveis públics i privats d'atenció a les famílies; d) segons el nivell socioeconòmic i educatiu de les diverses zones i grups socials i, finalment, e) a partir de les mateixes expectatives subjectives dels ciutadans en relació amb les satisfaccions que esperaven de les seves opcions de vida". Aquests paràmetres, tot i ser desfavorables per a Menorca en el seu conjunt, s'han manifestat de forma lenta fins a la darrera dècada del segle XX, gràcies a una estructura sociofamiliar forta i una tardana incorporació laboral de la dona. En canvi, a partir dels anys 90 esclaten les conseqüències en la tensió família-treball-escola derivades d'un fort desequilibri entre el nivell socioeconòmic i el grau de solidesa de l'Estat del Benestar a Menorca i a les Illes Balears en general. El catedràtic en història econòmica de la Universitat de les Illes Balears Carles Manera descriu al respecte la situació de la següent forma: "Les illes pateixen un saldo fiscal negatiu degut al dèficit d'inversions infraestructurals, que limiten el benestar social a les illes, de manera que els indicadors disponibles no encaixen amb la capacitat de renda existent. El cert és que la riquesa de les illes, explicitada en la seva renda per càpita, s'enfronta a un "Estat del benestar" —mesurat en termes

capitatus i en indicadors homologables: llits per milers d'habitants, despesa educativa, salaris mitjans, etc.—relativament feble, en comparació amb d'altres comunitats autònomes, de manera que no és pas agosarat parlar més aviat d'una “privacitat del benestar” en el cas de l'arxipèlag”.

Aquesta distància entre renda per càpita i nivell de benestar és un dels factors que caldria analitzar a fons, en estudis més específics, quant a la frustració d'expectatives subjectives dels ciutadans respecte de la qualitat de vida lligada a la conciliació horària, que apuntava Cardús en l'apartat e).

A tot açò caldria afegir-hi aquells reptes i oportunitats que ofereix la societat de la informació, com la necessitat d'una formació permanent, el major temps per a la gestió de l'oci, o la possibilitat de dissenyar les ciutats —amb persones i espais— com a agents educadors. Reptes i oportunitats que, poc a poc, s'aniran incorporant com a nous elements que caldrà tenir en compte en la gestió del temps personal.

Aquest nou equilibri intersectorial iniciat a Menorca durant els anys 70, amb un clar predomini del sector dels serveis lligat al turisme, ha trencat el *vell ordre social d'horaris* (eminentment industrial) i n'ha imposat un altre de molt més *desordenat*, on coexisteixen horaris industrials i de la construcció, i horaris d'exploració agrària, amb una àmplia diversitat d'horaris lligats al sector turístic i al comerç, caracteritzats per la fractura de la temporalitat (de maig a octubre, temporada turística alta, i la resta d'any, amb temporada baixa o atur).

4. Anàlisi sobre el context social i legal dels diferents àmbits de conciliació

4.1. Una de les característiques de la societat actual és la velocitat i la magnitud dels canvis que es produeixen en aspectes que són bàsics per al desenvolupament individual i col·lectiu de les persones.

L'escola, juntament amb la família i el treball, han estat les tres bases de la socialització de les persones durant el segle passat, i totes tres estan experimentant canvis importants tant en la seva estructura com en la seva funció.

Aquest nou context ha generat noves dificultats —nous espais de conflicte— entre escola, família i treball, que obliga els ens públics a actuar

per fomentar noves vies de conciliació. L'estudi sobre la *Conciliació de la vida laboral i familiar* del 2002, encomanat pel Consell Insular de Menorca, posa de manifest la realitat i el perfil d'un sector important de la població (el 53%) que viu d'una forma conflictiva aquest triple context.

- 4.2. Es constata que la societat menorquina segueix considerant la família com la primera institució responsable de la criança i educació dels fills. Segons l'estudi de Gadeso publicat per Ed. Leonard-Muntaner (*La família en el procés educatiu a les Illes Balears, 2003*), el 76,3% dels entrevistats afirmen que la família és l'entitat que educa, i el 95% consideren la transmissió de valors i actituds com una responsabilitat familiar.
- 4.3. Diversos estudis aplicats a Menorca o al conjunt de l'Estat indiquen que les famílies no volen renunciar a la seva responsabilitat com a primera institució educativa, i reclamen mesures per compaginar la seva vida familiar, amb l'escola i el treball.
- 4.4. El model actual d'Estat aplica mesures públiques basades en el *familisme*, és a dir, mesures basades en la consideració que la família és la responsable de la provisió de benestar dels seus membres. I en aquest sentit s'ha de dir que aquesta visió té una adhesió àmplia socioculturalment, i fins i tot una adhesió àmplia del sector tecnicoprofessional. Però el fet que uns i altres considerin que l'àmbit més adequat de provisió de benestar és la família, no té res a veure amb la visió del *familisme* que considera aquest benestar com una qüestió privada, i no tant una responsabilitat d'interès social. Les conseqüències d'açò són l'aplicació de mesures de protecció assistencial de poca incidència.
- 4.5. Les polítiques de suport a les famílies (enteses com a polítiques que promouen el benestar de les persones que tenen responsabilitats familiars) aplicades a l'Estat espanyol han estat en general molt reduïdes. Els diferents estudis al respecte situen l'Estat espanyol a la cua de la despesa pública en protecció a la família a la Unió Europea.

En les mesures de suport a les famílies es diferencien dos blocs: les prestacions econòmiques i les mesures de conciliació. Açò no vol dir que les primeres no puguin ajudar a la conciliació, però sí que ho és —cert— que si no compleixen uns criteris quantitius i qualitius la seva incidència és molt baixa. Dins les pròpiament lligades a la conciliació hi ha les

mesures en temps i les mesures en serveis. Ambdues permeten un marge d'elecció molt més gran, i per tant una major capacitat de donar resposta a la diversitat de situacions familiars.

Segons l'estudi realitzat pel Servei d'Anàlisi Econòmica de la Cambra de Comerç de Barcelona, el nivell assolit a Europa en prestacions econòmiques està molt per sobre de les espanyoles, que són set vegades inferiors i, sobretot, l'Estat espanyol és l'únic, juntament amb Portugal, on les prestacions familiars no són universals. En aquest sentit, hi ha molta coincidència entre els especialistes a demanar majors prestacions econòmiques i el caràcter universal de l'ajut directe per fill a càrrec i pel naixement d'un fill.

Quant a serveis, l'Estat espanyol és el país de l'OCDE que dedica un menor percentatge del PIB a serveis adreçats a les famílies. Segons el treball de Lluís Flaquer (*Suport a famílies, 2003. Documents de Reflexió Estratègica, 5. Generalitat de Catalunya*), "amb tan sols un 0,08% del PIB, el nostre país hi dedica 26 vegades menys que Dinamarca, 21 vegades menys que Suècia, 18 vegades menys que Finlàndia o 5 vegades menys que França. Aquesta descomunal desproporció és indicativa de l'esforç que caldrà fer per anar equilibrant els nostres nivells de despesa a la mitjana europea."

- 4.6. A Menorca els serveis de proximitat (geriàtrics, centres de dia, escoles infantils...) han estat assumits bàsicament pels ajuntaments i el Consell Insular de Menorca, que, durant aquests darrers deu anys, han fet un esforç molt important per crear places suficients per atendre les necessitats. En aquest sentit cal destacar que Menorca disposa d'un pla de millores per a les escoles infantils i per a la creació de noves places escolars, amb previsions fins al 2010, elaborat pel Consell Insular. Com explica Carles Manera, l'acció dels ajuntaments i Consell Insular és una conseqüència perillosa del dèficit d'inversions infraestructurals per part de l'Administració central. Amb el traspàs de competències d'educació o sanitat (1999-2003) no s'han valorat econòmicament aquests dèficits.
- 4.7. Menorca disposa d'un model d'atenció a la petita infància bastant consolidat, que té com a referents la universalitat, el caràcter educatiu, la diversificació i flexibilitat de l'oferta, la pràctica inexistència d'oferta estrictament privada i la coresponsabilitat administrativa entre ajuntaments i

CIM. Tot açò acompanyat d'un servei de detecció i seguiment de tots els infants amb NEE des del naixement i de les seves famílies.

- 4.8. La característica principal de les minses iniciatives polítiques familiars aplicades a l'Estat espanyol han estat polítiques definides per fomentar la natalitat o redistribuir la renda, i no per conciliar la vida familiar i laboral. En la conciliació també s'han aplicat mesures definides com a *positives* per a la incorporació de la dona al món laboral, amb efectes molt qüestionables. Dos exemples d'aquestes mesures per a la dona aplicades aquests darrers anys han estat les reformes del mercat de treball (Llei 5/2001), que han afavorit convertir el treball parcial com la forma d'incorporació de la dona al món laboral, i la desgravació dels 100 € a les dones treballadores amb fills menors de tres anys. Aquesta darrera mesura exclou dels beneficis les dones que no treballen, que ho fan en treball submergit o que simplement no volen o no poden treballar perquè realitzen tasques d'atenció a infants i a familiars dependents. És a dir, implícitament i explícitament és una mesura que reforça el paper de la doble jornada per a la dona, i no reconeix el dret de tots els infants a un suport econòmic.
- 4.9 Encara que hi hagi un creixement en la plena incorporació de la dona en el mercat de treball, les tasques de casa i la cura de la família recau, quasi en la totalitat, damunt la dona. Les mesures aplicades en aquest sentit tampoc no han estat eficaces. Així, per exemple, el percentatge d'homes que han fet ús del dret de compartir el temps de maternitat a partir de la sisena setmana és de l'1,3 %.
- 4.10 Respecte de les prestacions en temps per afavorir la conciliació familiar i laboral, l'Estat espanyol és dels pocs àmbits en què no està a la cua dels països de la Unió Europea. Així i tot, les principals mesures que es reclamen són augmentar el temps de permís de maternitat a un any i/o combinar aquest amb les excedències de retribució escalonada, i establir les llicències exclusives per als pares.
- 4.11 Les necessitats dels infants més petits, segons els especialistes, es poden resumir en: atenció i cura física i salut, estructuració de vincles i altres estructures per aconseguir la seguretat emocional i desenvolupament de capacitats i estratègies de comunicació, molt especialment en la seva dimensió verbal, tot plegat en una dinàmica de joc i plaer, desenvolupament

de l'autonomia personal, optimització de les pròpies capacitats i compensació de les desigualtats.

Les necessitats dels infants no són uniformes durant els primers tres anys de vida. Al contrari, els infants tenen necessitats específiques i diferenciades en el temps, totes elles bàsiques per al seu desenvolupament. Fins als 12 o 18 primers mesos, el creixement en el si de la família té indubtables avantatges tant per als adults com per a ells mateixos. La convivència perllongada i intensa facilita l'establiment del vincle d'afecció que des dels treballs de Bolwby és considerat clau no sols per a un desenvolupament sa de l'infant en totes les dimensions (afectives, motrius, preceptives, comunicatives i socials), sinó també i de manera determinant en la configuració i consolidació dels sentiments i actituds educadores dels adults vers l'infant. Posteriorment, a partir dels 18 mesos l'infant té eines cognitives i afectives que li permeten assumir sense riscos innecessaris l'escolarització durant unes hores i treure profit de la figura de *l'altre*; necessita nous espais físics i psicològics, i necessita la socialització a través del coneixement i el joc amb altres infants i adults. Finalment, a partir del segon any serà important l'escolarització i l'assistència a espais de socialització estimulants i variats en condicions educatives adequades.

- 4.12 Partint dels coneixements sobre les necessitats dels infants i del principi que la família és el primer nucli educatiu on es construeixen els models bàsics de comportament social dels infants, les primeres identitats i les bases dels sistema de valors, serà de primera importància que durant els tres primers anys de la vida d'un infant els seus familiars disposin de professionals, serveis i programes de suport, informació, orientació i intercanvis amb altres famílies per poder desenvolupar la seva responsabilitat d'educar els fills.
- 4.13 Hi ha una nova política familiar, vinculada a l'àmbit de les mesures de conciliació, que es basa en la *gestió del temps* com un dels recursos més valuosos de les famílies. Es tracta que, a través de mesures públiques i de la consciència de necessitat per part dels progenitors, s'incrementi la disponibilitat i la qualitat del temps que les famílies dediquen a l'educació.

Dins aquesta nova forma de conciliar el context familiar, escolar i laboral, trobem tres eixos d'anàlisi:

- a. Eix subjectiu: els valors. Els valors dominants de la societat actual sobredimensionen l'èxit professional, mentre que infravaloren les satisfaccions que es poden generar en altres espais de la vida, com el familiar, la participació social, la formació personal, l'oci o altres. Els espais de trobada de pares i mares, amb el suport de bons professionals en la gestió del temps, comporten una de les necessitats prioritàries.
 - b. Eix domèstic. En molts casos, una part important de la tensió que generen les dificultats per conciliar les responsabilitats familiars i laborals prové d'una manca de compromís dels homes en el treball domèstic. Les tres mesures tradicionals de conciliació, en prestació econòmica, de temps i de serveis, han de tenir com a prioritat les accions positives d'incorporació de l'home a les responsabilitats domèstiques i familiars. D'altra banda, es fa necessari avançar en la concepció de les tasques domèstiques i la vida quotidiana com una dimensió educativa.
 - c. Eix horaris. Es tracta de cercar una millor coordinació dels horaris de treball amb els dels centres escolars i els de les administracions, establiments comercials i bancaris, etc.
- 4.14 De l'anàlisi dels àmbits escolar i laboral es pot constatar que els seus horaris manifesten un desfasament considerable. L'àmbit escolar es caracteritza per una estructura temporal molt estable, mentre que el laboral ho fa per la seva flexibilitat i heterogeneïtat. Precisament aquestes característiques en les jornades laborals debiliten les expectatives posades en els possibles canvis aplicats als horaris i jornades escolars. Ans al contrari, la diversitat de situacions familiars/laborals ha derivat en una major demanda de serveis caracteritzats per la diversitat, flexibilitat i accessibilitat.
- 4.15 En el conjunt de sectors econòmics de Menorca es detecta una molt baixa influència de les mesures de conciliació en els convenis laborals (*Conciliación de la vida familiar y laboral en los convenios colectivos de Menorca, 2000*).
- 4.16 En els plantejaments dels col·lectius més actius en l'ordre laboral i sindical se sol deixar en segon terme la valoració de la dimensió educativa de les

famílies i els treballadors, i es menysvaloren així els efectes negatius que a la llarga suposa la reducció de dedicació a la tasca educativa familiar.

5. Objectius i mesures

S'han estructurat els objectius i mesures per a facilitar la conciliació a partir de quatre estratègies generals:

- Prestacions econòmiques
- Prestacions amb temps
- Prestacions en serveis
- Gestió del temps
- Gestió de l'espai

Estratègia: prestacions econòmiques		
Objectius	Mesures	Agents implicats
1. Universalitzar i augmentar les prestacions econòmiques per maternitat, per fill a càrrec i per fill menor de tres i/o sis anys.	1.1. Eliminar la dependència dels ajuts socials a la cotització prèvia o contractes laborals (com és el cas dels ajuts que concedeix l'Adm. de l'Estat per a mares treballadores amb infants menors de tres anys).	1.1. Adm. de l'Estat
2. Universalitzar l'accés als diferents serveis de suport i assistència de persones dependents (serveis d'atenció a domicili, residències geriàtriques, etc.).		2. Adm. locals i Adm. Insular
3. Eliminar ajuts que promoguin l'ús dels serveis d'atenció infantils, per a infants menors de tres anys, com a millor resolució per a la conciliació, enfront de mesures que promoguin la creació de places escolars, la reducció general de les quotes de les escoles o la no escolarització durant el primer any de vida de l'infant.	3.1. Reconvertir els actuals bons guarderia de l'Adm. autonòmica, definits com a ajuts directes a les famílies perquè escolaritzin els infants, en finançament directe als ajuntaments per a la creació de places escolars i/o reduir les quotes que paguen els progenitors.	3.1. Adm. Autonòmica, insular i local
4. Promoure quotes que apliquin reduccions a les famílies que opten per quedar-se amb el fill a casa part de la jornada de l'escoleta.		4. Adm. autonòmica, insular i local

Estratègia: prestacions amb temps		
Objectius	Mesures	Agents implicats
5. Allargar el temps de maternitat i les excedències parcialment retribuïdes.	5.1. Augmentar les actuals 16 setmanes de temps de maternitat.	5.1. Adm. de l'Estat
6. Crear les figura dels permisos de paternitat, com a permisos exclusius per al pare i independents dels de la mare.	6.1. Promoure aquesta mesura en els convenis col·lectius. 6.2. Establir ajuts a les empreses per tal que incorporin aquesta mesura en la relació laboral amb els seus treballadors.	6.1. Adm. de l'Estat, sindicats, patronals 6.2. Adm. autonòmica
7. Promoure mesures de reducció de jornada laboral i de flexibilització dels horaris laborals per cura familiar.		7. Adm. de l'Estat, sindicats, patronals
8. Establir ajuts a les empreses que adoptin mesures per a millorar la conciliació de la jornada labora amb l'atenció a infants		8. Adm. de l'estat i Adm. autonòmica
9. Redefinir la reducció de jornada per lactància en reducció de la jornada per maternitat		9. Adm. de l'Estat
Estratègia: prestacions en serveis		
Objectius	Mesures	Agents implicats
10. Promoure la universalització dels serveis. No podem associar de manera automàtica universalitat amb gratuïtat. Es tracta que la cobertura d'un servei tengui abast a tota la ciutadania i que el seu finançament es regeixi pel principi de capacitat de pagament. Tampoc no hem d'associar de manera automàtica universalitat amb titularitat pública dels serveis. Però en tot cas, el governs locals han de poder habilitar i facilitar l'accés de tots els ciutadans als serveis, independentment que la gestió o		10. Adm. locals, insular, autonòmica i estatal

la seva titularitat sigui pública, privada o privada associativa.		
11. Crear prou places escolars per atendre les necessitats.	11.1. Executar el Mapa d'educació infantil 0-3 anys de Menorca. 11.2. Implicar l'Adm. autonòmica en l'execució del Mapa d'educació infantil 0-3 anys de Menorca.	11.1. Adm. insular 11.2. Adm. insular i autonòmica
12. Promoure la creació i diversificació de serveis d'atenció educativa de qualitat per a infants (espais familiars, cursos de massatges infantils, ludoteques, etc.).		12. Adm. insular i autonòmica
13. Reforçar les mesures destinades a mantenir la convivència familiar amb gent gran.	13.1. Incrementar els recursos destinats al programa A Ca Vostra.	13.1. Adm. autonòmica
14. Augmentar les capacitats dels serveis d'atenció domiciliària.		14. Adm. locals i insular
15. Crear places dels serveis d'atenció assistida (geriàtrics, centres sociosanitaris, hospitals de dia, pisos tutelats, etc.) per atendre les necessitats.		15. Adm. locals, insular i autonòmica
16. Vetlar perquè el conjunt de serveis destinats a l'educació no formal tinguin un valor educatiu per ells mateixos i no es redueixin a una delegació de la custòdia.	16.1. Realitzar un estudi sobre l'impacte de les càrregues extraescolars en el rendiment escolar dels alumnes.	16.1. Adm. insular i autonòmica
17. Preveure mecanismes perquè es garanteixi l'accés sense exclusió a les activitats extraescolars.		17. Adm. local
18. Promoure mecanismes que garanteixin la transmissió de valors educatius en el si de les activitats extraescolars i que no fomentin, únicament o parcialment, la competitivitat o, fins i tot, l'exclusió per motius de capacitat o rendiment.		18. Adm. local i insular
19. Promoure la creació de		19. Adm. local i

xarxes de relació de famílies en què puguin aparèixer col·laboracions en la cura dels fills.		insular
20. Promoure la creació de serveis de qualitat d'atenció infantil a domicili.		20. Adm. insular
Estratègia: gestió del temps		
Objectius	Mesures	Agents implicats
21. Incrementar la disposició i dedicació de temps per a la vida personal i familiar.	21.1. Programes i recursos educatius que ajudin a l'autoanàlisi familiar de les dificultats horàries. 21.2. Elaborar i divulgar materials d'orientació i autoajuda en l'organització del temps.	21.1. Adm. insular 21.2. Adm. insular
22. Promoure la comunicació entre els diferents sectors relacionats amb la conciliació.		22. Adm. insular
23. Promoure la comunicació entre l'escola i la família.	23.1. Revalorar la figura i la tasca del mestre/professor/tutor (o docent) i evitar el desprestigi creixent d'aquest col·lectiu i el qüestionament constant a què es veu sotmès el seu exercici professional.	23.1. Adm. locals, insular i autonòmica
24. Flexibilitzar i ampliar els horaris d'atenció al públic dels serveis bàsics.	24.1. Totes administracions han de tenir un servei d'atenció al públic obert durant horari de matí i tarda.	24.1. Adm. locals, insular, autonòmica i estatal
25. Promoure el servei permanent de l'Administració a través de les tecnologies de la informació.		25. Adm. locals, insular, autonòmica i estatal
26. Fomentar la formació dels professionals de l'àmbit social i educatiu en l'orientació familiar en la gestió del temps.		26. Adm. local i insular
27. Iniciar alguna experiència amb els bancs de temps.		27. Adm. local i insular
28. Establir una freqüència horària del transport públic àmplia i adequada a les		28. Adm. local i insular

necessitats de tots els usuaris.		
29. Afavorir que els serveis de menjadors a les escoles siguin de qualitat des de l'òptica educativa.		29. Adm. autonòmica, insular i local
30. Flexibilitzar el calendari i els horaris escolars dels centres per adaptar-los a les necessitats socials i territorials.	30.1. Que la comunitat educativa tengui més autonomia i capacitat de decisió en l'elaboració del calendari i horari escolar.	30.1. Adm. autonòmica i estatal
31. Donar criteris, instruments i recursos a les famílies per fer un ús educativament raonable de la televisió de la llar.		31. Entitats ciutadanes, APIMA, Adm. autonòmica, insular i local
Estratègia: gestió de l'espai		
Objectius	Mesures	Agents implicats
32. Promoure l'autonomia i seguretat de les vies públiques.		32. Adm. local
33. Definir espais públics ubicats a la ciutat i al camp destinats a l'oci familiar.		33. Adm. local
34. Posar en valor les instal·lacions escolars (pati, zones esportives, etc.) com a espais per a activitats i serveis extraescolars.		34. Adm. local i autonòmica

6. Consideracions finals

6.1. Atès que la intervenció per a la conciliació de la vida familiar, escolar i laboral supera, amb escreix, les competències d'aquest Consell Escolar, seria bo que aquest informe també fos debatut en el si del Consell Econòmic i Social de Menorca.

6.2. El Consell Escolar de Menorca, reunit en sessió plenària el 8 de juny de 2005, ha aprovat l'Informe 1/2005 sobre la intervenció per a la conciliació de la vida familiar, escolar i laboral per 17 vots a favor (unanimitat) dels 17

assistents amb dret a veu i vot presents en el moment de la votació, la qual cosa faig constar als efectes del que estableix l'article 46 del Reglament d'organització i funcionament del Consell Escolar de Menorca.